

Araştırma Makalesi

Sermaye Birikim Rejimlerinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Kadın Emegi ve Hareketi

Derya Güler AYDIN*, Hatice KARAÇAY** ve Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ***

ORCID: 0000-0001-5110-7578 ORCID: 0000-0003-4017-0250 ORCID: 0000-0002-5990-4480

Öz

Sermaye birikim rejimlerini, üç temel paradigma altında sınıflandırmak mümkündür: Fordist paradigma, Neoliberal paradigma ve Post-Neoliberal paradigma. Bu paradigmaların inşa süreçlerinde yer alan temel aktörleri incelemek, hem her bir paradigmayı kavramak, hem de paradigmalar arası geçişi değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, bu süreçlerin temel aktörlerinden biri olduğu varsayımından hareketle, söz konusu paradigmaların oluşum ve gelişim süreçlerinde 'kadın'ın yerini sorgulamaktır. Çalışmada, farklı paradigma dönemlerinin kadın hareketlerinden nasıl etkilendiği ve kadın hareketini nasıl etkilediği ile sözü edilen dönemlerde kadın emeğinin nasıl görüldüğü ve kullanıldığı tartışılacaktır. Bir başka ifadeyle çalışmada farklı sermaye birikim rejimleri ile kadın emeği ve kadın hareketi arasındaki karşılıklı ilişki açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: kadın emeği, kadın hareketi, fordist paradigma, neoliberal paradigma, post-neoliberal paradigma

Women's Labour and Movement in the Formation and Development of Capital Accumulation Regimes

Abstract

It is possible to classify capital accumulation regimes under three main paradigms: The postwar Fordist paradigm, the Neoliberal paradigm and the Post-Neoliberal paradigm. It is essential to examine the main actors involved in the construction processes of these paradigms in order to understand each paradigm

Makale gönderim tarihi: 23.03.2020 Makale kabul tarihi: 25.11.2020

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, guleraydinderya@gmail.com

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (Emekli öğretim üyesi), hatice@hacettepe.edu.tr

*** Dr. Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, sanemozge@gmail.com

and to evaluate the transition between these paradigms. In this respect, the main aim of this study is to question the place of 'women' in the formation and development of these paradigms, assuming that women are among the principal actors of such processes. The study will discuss how different paradigms are influenced by women's movement and how they affected these movements in return. The study will also scrutinize how women's labor was seen and used in these paradigms. In other words, this study will try to unearth the interrelation of different capital accumulation regimes with women's labor and movement.

Keywords: women's labor, women's movement, fordist paradigm, neoliberal paradigm, post-neoliberal paradigm

Giriş

Sermaye birikim rejimlerinin biçimlendiği özgün koşullar, dönemin kadın hareketleriyle ilişkilendirilebilir. Devletin ekonomide aktif rol aldığı, refah artışından toplumun tüm bileşenlerinin faydalandığı Fordist dönemde, evin ekmeğini kazanan (*breadwinner*) olarak erkeğin, ücretli çalışmaya katılması teşvik edilmiş, kadının ise ev içi sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Bu dönemi önceleyen birinci dalga feminist hareketin odağında da, kadının annelik rolünü ön plana çıkartan haklar için mücadelenin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ilerleyen süreçte kitlesel üretimin artışıyla ilişkili olarak kadının ikili rolü dikkat çekmektedir. İlk olarak kadının, tüketim artışına olanak sağlayacak hane halkı gelir artışı için istihdama katılımı teşvik edilmiştir. Bu nedenle ev içi işlere ayrılan zamanı azaltan ürünler, örneğin farklı temizlik ürünleri ve hazır yiyecekler gibi tüketim ürünleri piyasaya sürülmüştür. Böylece kadının hem istihdama katılımı belirli alanlarda veya sektörlerde sınırlı tutulmuş hem de tüketici rolü desteklenmiştir. Bu dönemde kadın istihdamı, ev sanayinde, niteliksiz küçük ölçekli atölyelerde ve tarım işçiliğinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca gıda ve hazır giyim sektöründe, restoran ve kafelerde, ev aletleri imalatında kadın istihdamı gözle görünür biçimde artmıştır. Dönemin ikinci yarısına denk gelen ikinci dalga feminist hareket ise kadınların ev içinde ve dışında çalışarak kapitalist üretim sürecinin devamına katkı sağladığını göstermeye çalışmıştır. Böylece 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren kadının kalkınmadaki rolü dikkate alınmaya başlanmıştır.

Kapitalizmin kriziyle birlikte ortaya çıkan Neoliberal paradigmayla devletin ekonomik ve toplumsal hayattaki konumu ciddi bir biçimde değişime uğramıştır. Bu dönemde küçülen devlet, üreten ve topluma hizmet sağlayan bir konumdan, düzenleyici ve kolaylaştırıcı bir konuma evrilmiş, kitle üretimi ve tüketimi yerini küçük ölçekli ve pazara yönelik üretime bırakmıştır. Neoliberal dönemde kadın istihdamı, özellikle kadınlar için uygun görülen ve erkek işine göre daha değersiz görülen işlerde yoğunlaşmış, erkeğin yanı sıra kadının da çalıştığı aile yapısında artış yaşanmıştır. Bu artışta, ikinci dalga feminist hareketin kadının işgücüne katılımı yönündeki talepleri etkili olmuştur. Ancak bu dönemde de erkeğin evin

ekmeğini kazanan rolü, kadının ise ekonomik açıdan erkeğe bağımlılığı sürdürülmüştür. Bu dönemde kadınlar, genel olarak düşük ücretli, güvencesiz işlerde istihdam edilmiştir. 1980'li yıllarla birlikte kamusal ve özel alan ayrımıyla devletin geriye çekilmesi ve ailenin daha fazla sorumluluk alması gerektiği vurgulanmış ve böylece kadınların, hem vasıfsız, hem de çoklu-yetenekli işlerde ve özellikle hizmet sektöründe istihdamının yanı sıra ev içi sorumlulukları da önceliğini korumuştur.

Post-Neoliberal dönemde devlet, sosyal politika alanlarına yeniden vurgu yapan, sosyal sorunlara daha fazla eğilen ve politika belirleme sürecinde toplumun tüm paydaşlarının katılımını sağlamaya çalışan yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Kitle üretiminin varlığı ile birlikte esnek üretimin ön planda olduğu bu dönemde daha önce sadece bir üretim faktörü olarak görülen kadın, mikro kredilendirme yoluyla küçük üretici konumuna gelmiştir. Kapsayıcı kalkınma yaklaşımı bağlamında, sosyal sorunları çözme adı altında, ikinci dalga feminist hareketin talepleri Neoliberalizmi meşrulaştırmak için araçsallaştırılmıştır. Hatta toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması bağlamında benimsenen demokratikleşme, çoğullaşma, yönetim, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi söylemlerle kadın emeğinin piyasayla olan bağı daha da güçlendirilmiştir. Bu dönemde iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması gibi politikalarla kadınların, ev içindeki bakım işlerini sağlamanın yanı sıra yeniden işgücü piyasasına girişleri teşvik edilmiştir. Kadınların, hem evde yoğun olarak çalışması hem de düşük ücretli, güvencesiz, sendikasılaştırılmış, uzun süreli işgücü piyasasına katılımı beklenmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel göstergesi olarak kadın istihdamındaki artışın temel alınması ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak yerine kadınların yaşadıkları eşitsizliklerin devam etmesine hatta daha az görünür olmasına hizmet etmiştir.

Fordist Paradigma Döneminde Kadın Emeği ve Hareketi

II. Dünya Savaşı sonundan 1970'li yıllara kadar uzanan ve kapitalizmin altın çağı olarak da adlandırılan Fordist dönemde, kapitalizmde kayda değer bir üretim ve büyüme artışı elde edilmiştir. Kitle üretiminin ve tüketiminin hakim olduğu bu dönemde, elde edilen bu büyük üretim ve gelir artışının, toplumun tüm bileşenlerinin refah düzeylerine ve ulus devletlerin uyguladıkları sosyal politikalara yansdığı gözlenmiştir.

Bu dönemde, özellikle özel yatırım harcamalarının istikrarsız¹ yapısı dolayısıyla kamu yatırımları ve harcamaları artmıştır. Devletin ekonomideki aktif ve müdahaleci rolünün gerekliliğini öne süren Keynesyen politikalar, dönemin temel

¹ Kapitalizmin girdiği krizleri efektif talep yetersizliğine bağlamış olan Keynesyen analizde toplam talebi canlandıracak politikalar önem kazanmaktadır. Toplam talep kalemlerinin en önemli üç ayağı tüketim, yatırım ve kamu harcamalarıdır. Tüketim harcamaları istikrarlı niteliktedir. Yatırım harcamaları, sermayenin marjinal etkinliğinin düşük olması, yatırım-tasarruf dengesizliği, likidite tuzağı vb- nedenlerle istikrarsızdır. Bu nedenle, gerek eksik tüketimin giderilmesinde gerek yatırımın istikrarsız yapısının kontrol edilmesinde kamu harcamaları önem kazanmaktadır.

iktisat politikasını oluşturmuştur. Bu yeni iktisadi ve toplumsal yapıda devlet, artan büyümenin ve refahın toplumun tüm bileşenlerine yansıtılmasını hedeflemiştir; parasız eğitim, asgari ücret, emeklilik, işsizlik, sağlık, iş kazası sigortası gibi pek çok alanda uygulanan sosyal refah önlemleri ile toplumun dezavantajlı kılınmış kesimlerinin yararını gözetken politikalar benimsemiştir.

Bu dönemde, evin geçimini sağlayan erkeğin gelirin, ailenin temel ekonomik kaynağı olduğu kabul edilirken kadının geliri ikincil olarak görülmüştür. Kadının öncelikli sorumluluk alanı olarak kabul edilen ev içi işlerin, ücretli çalışma karşısında değersizleştirilmesiyle, kadın emeğinin toplumsal varlığı da görmezden gelinmiştir (Fraser, 2009; Cooke ve Baxter, 2010: 517). Bu çerçevede Fordist dönemde kadın, modern sanayinin vasıf isteyen alanlarında istihdam edilmezken, aile reisi olarak görülen erkeğin büyük fabrikalarda işçi olmasından dolayı boşalan hane içi üretim faaliyetlerine ve ev sanayine ya da dışarıdaki niteliksiz küçük ölçekli üretim birimlerine, atölyelere yönelmiştir (Toksöz, 2011: 144).

Fordist dönemde tarımda, geleneksel üretimden piyasa odaklı kapitalist tarımsal üretime geçişle yaşanan değişim, bilhassa Üçüncü Dünya ülkelerinde kendi topraklarında geleneksel biçimde üretim yapan köylü kadınların kendi üretim araçlarından, ekonomik kaynaklarından ve hatta kendi emekleri üzerindeki haklarından vazgeçmelerine neden olmuştur. Bu durum, kadını ya ücretli tarım işçiliğine ya da kırdan kente göçlerin artmasıyla birlikte göçmen işçi statüsüne yerleştirmiştir (Beneria ve Sen, 1981). İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde savaş sonrası düşük ücret seviyeleri, erkek nüfusunun savaş nedeniyle azalmış olması dolayısıyla pek çok Avrupa ülkesinde kadınların işgücüne katılım oranlarını arttırmıştır (Duggan, 1992: 250-251). Benzer durum sanayileşmekte olan ülkelerde de gözlemlense de, bu ülkelerde çalışma, hala erkek işi olmaya devam etmiş ve çalışan erkeklerin sayısı, kadınların sayısından iki ila üç kat daha fazla olmuştur (Lagrave, 2005: 423).

Fordist paradigmada, kitle üretiminin sürdürülebilirliği için bu üretime karşılık gelebilecek kitesellikte bir tüketime ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde kadınlar, ev işlerine ayrılan zamanı büyük ölçüde etkileyen temizlik ürünleri, hazır yiyecekler gibi modern tüketim ürünlerinin tüketicileri olarak görülmüştür. Kadınların geleneksel ev işleri yapmak yerine, bu işleri ikame edecek yeni hizmetleri ve ürünleri satın alma eğiliminin artması, ev işlerine eskisi kadar zaman ayırmamaları sonucunu doğurmuştur. Böylece kitle tüketimini desteklemek için gereken hane halkı reel gelir artışı da ev işlerinden zaman kazanan kadınların işgücüne katılımı ile elde edilmiştir. Bu dönemde kadınların özellikle evin ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmetleri üreten sektörler ve hizmet kollarında istihdam edildiği görülmüştür. Örneğin 1954 ile 1980 yılları arasında kadın istihdamı, gıda ve hazır giyim sektöründe yüzde 80, restoran ve kafelerde yüzde 150, ev aletleri imalatında ise yüzde 250 artmıştır (Lefaucher, 2005: 410-411).

Bu dönemde kadınlar hem üretim hem de tüketim zincirinin sürdürülmesi noktasında önemli bir göreve sahip olmuştur. Kadınlar bir taraftan kitle üretiminde kendine uygun görülen işlerde ve sınırlı ölçüde emek sürecine katılırken, diğer taraftan sistemi eksik tüketim krizinden koruyacak tüketim birimini oluşturmuştur. Bu dönemde gerek çoğu dayanıklı tüketim ürününün esas muhatabının, - gelenekçi roller ve sorumluluklar gereği - kadın olmasından gerekse toplumun cinsiyetçi öğretisi altında kadına empoze edilen alışveriş kültüründen dolayı, satın alma kararlarının büyük bir kısmı kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fordist dönemi kadın hareketi açısından değerlendirdiğimizde, birinci dalga ve ikinci dalga olmak üzere iki feminist hareketin etkisinden söz etmek mümkündür. Her ne kadar Fordist dönem, tarihsel olarak birinci dalga feminist harekete denk gelmese de, hareketin etkileri dönemin ilk yıllarında hissedilmiştir². Birinci dalga feminist hareketin mücadelesi sonucu kadın oy hakkı kazanmış ancak ardından girilen durgunluk sürecinde kadınların haklarının aileye içkin olması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur.

Birinci Dünya Savaşından sonra kadınların oy hakkına sahip vatandaşlar olmasının ardından kadın hareketi, 'anneliğin sosyal bir işlev' olarak kabul edilerek, annelerin durumunun iyileştirilmesine odaklanmıştır. Dolayısıyla dönemin feminist hareketinin, ücretli çalışsın ya da çalışmasın çocuk sahibi kadınların haklarını ve ihtiyaçlarını kabul edecek türden bir refah devleti ve vatandaşlık için mücadele ettiği söylenebilir. Ancak bu mücadeleyle eş zamanlı ortaya çıkan refah reformları, annelik haklarından ziyade babacı koruma niteliğine sahip olmuştur (Bock, 2005)³.

Böylece ikinci dalga feminizmin⁴ ortaya çıkışına kadar, Batıdaki kalkınma sürecinde kadının sanayinin dışında tutulması gerektiği ileri sürülmüş ve 'korumacı' yasal düzenlemeler, kadın kimliğine ilişkin burjuva idealler ve kadının evdeki mevcut konumunu 'olumlayan' ideolojik dayanaklar üzerinde temellendirilmiştir (Serdaroğlu ve Yavuz, 2008: 124).

İkinci dalga feminist hareket, üretim ve yeniden üretim ilişkileri üzerine başlattığı tartışmayla, kadınların hem ev içinde ve dışında çalışarak hem de geleceğin işgücü olan çocukları doğurup, yetiştirerek kapitalizmin toplumsal yapısının yeniden üretilip sürdürülmesine katkı sağladığını göstermeye çalışmıştır (Ramazanoğlu, 1998: 111). İkinci dalga feminist hareket, aile içi şiddetten, yeniden üretim haklarına, cinsel özgürlükten, sağlık sorunlarına kadar pek çok konuyu gündeme getirmekle birlikte, kadınların ücretli emeğinde yoğunlaşmış ve 1950'li

² Birinci dalga feminist hareketin, 1848 yılında Seneca Falls'te toplanan kadın konferansının ardından sunulan The Declaration of Sentiments ile başladığı ve 1920'li yıllara kadar devam ettiği kabul edilir. Bu hareketin belirleyici özelliği, kadının oy hakkı için mücadele vermiş olmasıdır.

³ 1941 yılında Avustralya'daki 'çocuk yardımı', 1944'te Kanada'daki, 1945'te Britanya'daki 'aile ödenekleri', gibi uygulamalar benzer nitelikleri taşımaktadır (Bock, 2005: 394).

⁴ İkinci dalga feminist hareket, 1960'lı yılların sonlarında, ücretli-ücretsiz çalışmaya ilişkin talepler, beden politikaları, kadına yönelik şiddete karşı çağrılar ve 'kişisel olanın, politik olduğu' söylemiyle birlikte ortaya çıkmıştır.

yıllarda kabul gören toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Dolayısıyla bu dönemde kadınlar, ücret eşitliği, meslek içi yükselme olanaklarına erişim, erkek işi kabul edilen mesleklere girme hakkı için mücadele etmişlerdir (Eisenstein, 2005). Kısaca ikinci dalga feminist hareketin, Fordist dönemin sosyal politikalarındaki paternalist niteliğe karşı şekillendiğini söylemek mümkündür. Zira bu dönemde her ne kadar istihdamda artış hedeflenmiş, sosyal ve ekonomik haklar genişletilmiş olsa da bakım veren kişi olarak kadının, erkeğin ücretine ve sağladığı sosyal haklara bağlı olduğu yapı dönüştürülemediği (Özateş, 2015: 35).

Özetle Fordist dönemde kadının, emek gücünü yeniden üretmesi, düşük ücretle kitle üretim sürecine sınırlı ve ölçülü katılımı ve kitle tüketim çarkının işlemedeki tüketici yönüyle kritik bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Dönemin başlangıcında refah devletinin paternalist çizgisi ve kadın hareketi tarafından annelik haklarına odaklanılması nedeniyle, kadının üretim alanında istihdamını sınırlayan ve kadının geleneksel yeniden üretici rolünü destekleyen politikaların uygulandığını ileri sürmek mümkündür. Ancak dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan ikinci dalga feminist hareketin, kadın emeğinin değerinin görünür kılınması için verdiği mücadele, bu dönemin sonlarında kadının istihdamda katılım eğilimini arttırarak, sonraki dönemlerde kadın emeğine bakışın da şekillenmesinde etkili olmuştur.

Neoliberal Paradigma Döneminde Kadın Emeği ve Hareketi

Neoliberal paradigma, kapitalizmin altın çağı olarak tanımlanan Fordist üretim sisteminin, 1960'lı yılların sonlarına doğru gerilemeye başladığı, ithal ikameci sanayileşme politikalarının ve uluslararası finansal sistemde ciddi biçimde aksamların yaşandığı dönemin ardından benimsenmiştir. Ekonominin farklı alanlarında yaşanan sıkıntılara paralel olarak, 1970'lerin başı ve sonunda ortaya çıkan petrol krizleri, hemen hemen tüm dünya ülkelerini ciddi biçimde etkilemiştir. Fordist dönemde rahatlıkla dış borca başvuran gelişmekte olan ülkeler, artık dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve kimi ülkeler moratoryum⁵ ilan etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde 1950-60'lı yıllarda uygulanan ve gelişmekte olan ülkelere büyük vaatlerde bulunan kalkınma programları da ciddi biçimde başarısızlığa uğramıştır.

Fordist kalkınma paradigması çerçevesinde, gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farkın kapanmasının hedeflenmesine karşın bu iki ülke grubu arasındaki eşitsizliğin daha da açıldığı gözlenmiştir. Kalkınmanın iflas ettiği tezine kadar giden bu durum, gerek kalkınma gerek büyüme politikaların-

⁵ Moratoryum, dış borçlarının ödeyemeyeceklerini ilan eden borçlu devletlerin borçlarının vadesinin uzatılması için alacaklıları ile arasında yapılan anlaşma sonucunda, borçların vadesinin uzatılmasıdır.

da, özellikle ikinci petrol krizi sonrası gelişmiş ülkeleri yeni politika arayışlarına yönlendirmiştir. İlk petrol kriziyle (1973-74) Keynesyen politikaları sürdürmeye devam eden gelişmiş ülkeler, ikinci petrol krizinden (1979) sonra, Neoklasik ekonominin savunduğu politikalara dönüş yapmıştır⁶. Böylece teorik ve kavramsal açıdan akademik çalışmalarla desteklenen Neoliberal politikalar, hemen hemen tüm dünya ülkelerine dayatılmıştır. 1980'li yıllar boyunca, ağır borç yükü altında olan az gelişmiş ülkeler, uluslararası kuruluşlardan ve özellikle Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) destek alabilmek için IMF'nin empoze ettiği 'yapısal uyum ve istikrar programları'nda öne sürülen politika reçetelerini uygulamak zorunda kalmıştır. Aslında Williamson tarafından Latin Amerika ülkeleri için oluşturulan ve daha sonra Washington Uzlaşısı olarak adlandırılan on maddelik politika reçetesi, IMF'nin kendisine başvuran ülke ekonomilerine dayattığı politikaları birebir yansıtmaktadır (Rodrik, 2006: 977). Bu bağlamda hemen hemen tüm gelişmekte olan ülkeler, finansal serbestleşme, ticaret serbestleşmesi ile kamunun yeniden yapılanması ve özelleştirme olmak üzere üç temel alanda serbestleşme politikaları uygulamak zorunda kalmışlardır.

Bu çerçevede Neoliberal paradigmayla, devletin ekonomik ve toplumsal hayattaki yeri ve konumu ciddi bir biçimde değişime uğramıştır. Devlet, ekonomik ve sosyal hayatta aktif, müdahaleci ve belirleyici bir konumdan, güçlü piyasa mantığı çerçevesinde küçük devlete dönüşmüştür. Bu dönem, devletin ekonomideki rolü minimum düzeye indirgenmiş, toplumsal işlevi de geri planda kalmıştır. Bir başka ifadeyle devletin rolü, üreten ve topluma hizmet sağlayan bir konumdan, düzenleyici ve kolaylaştırıcı olmaya doğru evrilmiştir.

Neoliberal paradigmanın benimsediği Post Fordist üretim biçiminin yansımaları tüm piyasalarda ve toplumun tüm bileşenleri üzerinde, özellikle emek piyasası üzerinde etkisini göstermiştir. Standart malın kitle üretimi ve tüketimi dönemi kapanmış; niş piyasalarda uzmanlaşmış malların küçük ölçekte üretimi başlamıştır. Bu yeni üretim ve birikim rejimi, bir tarafta niteliksiz, diğer tarafta birden fazla ürünü ortaya koyabilme becerisine sahip çoklu yetenekli işgücü talebini yaratmış ve bu bağlamda kitle üretimi ve dolayısıyla örgütlü işçi yapılanması çözülmüştür. Bu dönemde kadınlar üretim sürecinde niteliksiz işlerde ve düşük ücretli çalışmaya devam etmişlerdir (McDowell, 1991: 405).

⁶ Zaten 1970'li yıllar boyunca, iktisat literatüründe, neoklasik karşı-devrimci olarak addedilen önemli bir grup iktisatçının (Krueger, Bhagwati, Olson, Baumol gibi), Keynesyen politikaların ekonomileri nasıl bir açmaza sürüklediğini, nasıl Pareto optimal durumdan uzaklaştırıldığını ispatlamaya yönelik çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Burada devlet müdahalesinin yarattığı kamu aksaklıklarının (government failure), piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı piyasa başarısızlıklarından (market failure) çok daha problemli olduğu gösterilmeye çalışılmış; devlet müdahaleleri, özellikle lobcilik, rant-kollama faaliyetleri ya da üretken olmayan faaliyetler yaratması noktasında eleştirilmiştir.

⁷ Niş piyasalar, daha sınırlı bir tüketici grubununun ihtiyaçlarına yanıt olacak malların üretime odaklanan piyasalardır.

Boserup (1981) tarafından ithal ikameci sanayileşme dönemine ilişkin olarak geliştirilen kadın işgücünün marjinalizasyonu tezi, kadınların, erkeklere tanınan eğitim olanaklarından uzun süre yoksun kalması, kadınlara yönelik koruyucu yasaların işverenlerin kadınları istihdam etmekten kaçınmasına yol açması ve kadınların çocuk bakım yükü nedeniyle ev sanayini tercih etmesi gibi nedenlerle sanayileşmenin kadınların ekonomideki rolünü marjinal hale getirdiğini ortaya koymaktadır (Aktaran: Toksöz, 2011: 144-145). Dolayısıyla kadınların niteliksiz işlerde istihdam edildiği ve kadın işgücü ve istihdamının erkeklerin gerisinde kaldığı Fordist dönemin aksine Post Fordist üretim ve birikim rejiminin sanayileşme stratejisi olan ihracata dayalı sanayileşme, bölgeler ve ülkeler arasındaki farklı eğilimlere rağmen, ciddi ölçüde kadın istihdamına dayanmıştır (Toksöz, 2011: 147). Öyle ki o dönemin büyüme hızında büyük bir atılım sergileyen Doğu Asya ülkelerinde imalat sanayinde toplam emeğin yarıya yakını, kadın işçilerden oluşmuştur⁸.

Bu dönemde kadının, evin ekmeğini kazanan ve aile reisi olan erkeğe ekonomik açıdan bağıllığını ortadan kaldıracak bir politika geliştirilmemiş olmakla birlikte erkeğin ücretinin, hanede yaşayan diğer üyelere de yeter hale getirilmesi idealinin terk edilerek, kadının da ücretli çalışmaya katılması gerektiği kabulü yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemde kadının toplam işgücündeki payı bir önceki dönemle kıyaslandığında önemli ölçüde artış kaydetmesine karşın, elde ettiği gelirin toplam ücret geliri içindeki payının düşük seyrettiği söylenebilir.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) (2020) verilerine göre toplumsal cinsiyete dayalı ücret farkının Birleşik Krallık'ta 1970 yılında yüzde 47.58, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1973 yılında yüzde 38.11, Avustralya'da 1975 yılında yüzde 21.58, Finlandiya'da 1977 yılında yüzde 27.69, İtalya'da 1986 yılında yüzde 17.24, Almanya'da 1992 yılında yüzde 26.94, Kanada'da 1997 yılında yüzde 24.71 olduğu raporlanmıştır. Bu dönemde kadının istihdamdaki payının artmasına rağmen bu artışın ücretine yansımamasının temel nedeni ise kadınların, geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilen güvensiz, düşük ücretli, düzensiz çalışma alanlarında, erkeklerin ise yine onlarla ilişkilendirilen sendikali, yüksek ücretli ve istikrarlı çalışma alanlarında istihdam ediliyor olmasıdır (Standing, 1999: 600). 1980'li yıllarda yaygınlaşan emeğin değersizleştirilmesini ve dünya genelinde işgücü piyasalarının değişen yapısını tanımlamak üzere Standing (1989: 1077; 1999: 583) tarafından ortaya atılan 'emeğin feminizasyonu'nun hakim olduğu bu dönem, erkek istihdamındaki düşüşün karşısında kadın istihdamının artış eğilimi gösterdiği buna karşın kadınların işgücüne katılımında kayda değer bir artışın

⁸ Örneğin Dünya Bankası'nın 1998 yılı istatistiklerine dayanarak ortaya koyduğu tabloda Seguino (2000: 34), 1975 yılı itibarıyla imalat sanayinde Hong Kong'ta yüzde 46.8, Endonezya'da yüzde 47.1, Kore Cumhuriyeti'nde yüzde 34.2, Malezya'da yüzde 42.3, Filipinler'de yüzde 45.7, Singapur'da yüzde 40.7, Sri Lanka'da yüzde 32.3, Tayvan'da yüzde 47.9 ve Tayland'da yüzde 42.8 oranında kadın istihdamının varlığına dikkat çekmektedir.

olmadığı ve kadın doğasına uygun görülen 'kadın işi' ile ilişkili çalışma türleri, çalışma ilişkileri, güvencesiz, düşük ücretli çalışma koşullarının norm haline getirildiği bir esneklik çağını ifade etmektedir.

Kadının gelir getirici işlerle kendisini ve ailesini desteklemesinin teşvik edildiği bu dönem, düşük ücretli işlerle, iş güvencesinin azaltılmasıyla, yaşam standartlarının gerilemesiyle ve hane başına düşen ücretli çalışma sürelerinin artışıyla karakterize edilebilir. Bir başka deyişle bu dönemde, kadın ile erkek arasındaki ücret farkını haklı gösteren, kadınların aile ile işi bağdaştırmasına olanak veren, ev içi sorumluluklarını bir kenara bırakmalarını önleyen, kariyer olasılığı az, düşük ücretli ve düşük nitelikli olmakla birlikte işverenin emek maliyetini düşüren ve emek arzını talebe uyduran bir emek piyasası yaratılmıştır. Böylece "istihdamda eşitsizliği düzenleyen ilke olarak cinsiyetçi işbölümüyle, 'gerçek' işin erkekler için, 'tamamlayıcı' işin ise kadınlar için" tanımlanması sürdürülmüştür (Lagrave, 2005).

1980'li yıllarda ABD ve İngiltere'de Neoliberalizmle yakından ilişkili olarak ortaya çıkan Yeni Sağ'ın yükselişiyle kadının ev içi işlerden sorumlu olduğu, kamusal ve özel alanın birbirinden kesin çizgilerle ayrılması, devletin geriye çekilmesi ve ailenin daha fazla sorumluluk alması gerektiği çağrıları yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde feminist hareketin, aile değerlerini zayıflattığını; kadını, doğasına uygun işlerden uzaklaştırdığını ve bu nedenle kadına zarar verdiğini savunan aile yanlısı, ahlakçı, anti-feminist bir siyaset güdülmüştür. Bu siyasetin bir boyutunu oluşturan kürtaj karşıtlığı, ABD'de bizzat Reagan tarafından kürtajın kınanması ve kürtaj karşıtı örgütlerin desteklenmesi, Birleşik Krallık'ta ise 1970'ler ve 1980'lerde kürtaj hakkındaki parlamento tartışmalarının yaygınlaşması, kürtajın yapılabileceği şartları kısıtlamayı amaçlayan yasaların getirilmesi örneklerinde somutlaştı (Lee, 2003: 84-94). Böylece bir yandan yalnız yaşayan kadınlar, refah sisteminin 'beleşçileri' (*scroungers*) olarak ilan edilmiş, diğer yandan kadınlar için başta çocuk doğurma ve bakım olmak üzere ev içi sorumluluklar öncelenmiştir (akt. Hoggart, 2005: 152). Dönemin İngiltere'sinde pek çok kadın, küçük çocukların bakımı ve düşük ücretli işlerde çalışma zorunluluğuna ek olarak, ev içinde bakıma ihtiyaç duyan yaşlı, engelli ve hastaların bakımı için eve kapanmak zorunda kalmış ve yaşamın bu görünmez alanında çok önemli sosyal hizmetler sağlamışlardır. Dahası pek çok Batı Avrupa ülkesinde görülen bir buçuk kazananlı aile modelinde (*one-and-a-half earner model family*) kadınların istihdama katılım oranlarındaki artış çoğunlukla kısmi zamanlı işlerdeki istihdamıyla ortaya çıkmıştır (Lewis, 2009: 4). Kadınların aile gelirine katkı sağlayan bir statüde olduğu bir buçuk kazananlı aile modeli, kadınların düşük ücretli, düşük statülü işlerdeki yerlerini daha da sağlamlaştırmış, karar alıcı yüksek pozisyonlardaki düşük temsilcilerini pekiştirmiş ve ücretsiz bakım işlerine katılımda kadın ve erkekler arasındaki uçurumu da derinleştirmiştir (Ünlütürk Ulutaş, 2015: 744). Dolayısıyla

kadınlar, yalnızca yapısal uyum politikaları sonucu düşen gelirle enformel sektörde krizin olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmamış, aynı zamanda kamu mal ve hizmetlerde harcama düşürücü politikalar nedeniyle hane halkının bakım yükünü de sırtlamak durumunda kalmıştır.

1980'li yıllarda bir taraftan küçük ölçekli işletmelerde/atölyelerde, fason imalat altında örgütsüz, düşük ücretli, vasıfsız marjinal kesimdeki işçilerin çalıştırılması süreci yaşanırken ve bu marjinal kesimin önemli bir üyesi olan kadına yeni istihdam olanakları sunulurken⁹, diğer taraftan iktisadi gelişim süreci ile birlikte hizmet sektörünün daha ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapılanma sürecine girilmiştir. Hizmet sektörüne en çok yakıştığı düşünülen grup olarak kadınlar, bu sektörde önemli istihdam olanakları kazanmış; bankacılıktan, temizlik sektörüne kadar geniş bir yelpazede kimi niteliksiz, kimisi ise çoklu yetenek gerektiren işlerde kentli istihdam sektöründe varlık kazanmıştır. Bu istihdam sektöründe kadınlar, iş yaşamlarında yükselmelerini engelleyen cam tavan durumuyla karşı karşıya kalmışlar ve aynı işte aynı düzeyde ücretlendirilmemişlerdir.

Neoliberal dönem kadın hareketleri açısından değerlendirildiğinde, ikinci dalga feminist hareketin etkilerini dikkate almak gerekir. Fraser (2009: 63) tarafından altı çizildiği üzere ikinci dalga feminist hareket, ortaya çıktığı 1960'lı yıllarda adaletsizliğin sınıfsal eşitsizliklerle özdeşleştirilmesine karşı çıkararak, adaletsizlik tanımını, hiyerarşik statü ve politik güç eşitsizliklerini kapsayacak biçimde genişletmiştir. Böylece ikinci dalga feminist hareketin sonucunda kadınların ücretsiz ev işlerinden sorumlu tutulduğu, işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet temelli ayrışma yaşandığı, sosyal refah yardımlarının, kalkınma planlarının erkek merkezci olduğu gerçeği gözler önüne serilmiştir. Ayrıca kadının bakım hizmeti veren, erkeğin evin ekmeğini kazanan rolüne ilişkin kabul edilen 'kutsal işbölümü' de, ikinci dalga feminist hareketin etkisiyle sarsılmaya başlamıştır. Bu çerçevede çalışma koşullarına ve eşit ücrete ilişkin taleplerin dile getirildiği mücadeleyle, kadının ev içi işlerle meşgul olması gerektiği kabulü, yerini mümkün olduğunca çok sayıda kadının ücretli çalışmaya katılmasına bırakmıştır. Kısaca bu dönemde, piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak için insanların gereksinimleri kadar kendilerinin de piyasaya çekilmesi hedefi, kadınları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir (Özateş, 2015: 37).

⁹ "Yaşı 17 ile 30 arasında olan, bekar, çocuksuz, eğitim düzeyi en az ilkokul, en çok ortaokul düzeyinde olan bayan çalışanlar arıyoruz." Thompson'ın (1989: 182) Hilsom'dan alıntılıdığı bu ilan, daha ucuz işgücü bulmak amacıyla Meksika sınır bölgesine gelen ABD firmalarının işe alacağı kadınların niteliğini göstermektedir.

İkinci dalga feminist hareketin, kadının ücretsiz emeğinin görünür kılınması ve kadın emeğinin, erkek emeğine göre değer yitirdiğini göstermesine ilişkin analiz ve mücadelesi sonucunda (Ramazanoğlu, 1998: 114) 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren, kadının kalkınmadaki rolü ve toplumsal yapılanmadaki eşitsiz durumu dikkate alınmaya başlanmıştır¹⁰. Ancak kadının rolüne ilişkin ortaya çıkan bu bakış açısı değişikliği, bu dönemde hissedilmeye başlanan kapitalizmin krizine karşı, kadın emeğine yeniden ihtiyaç duyulması ve bu doğrultuda kadınların kalkınmadaki öneminin vurgulanmasıyla da yakından ilişkilidir¹¹. Bu nedenle ikinci dalga feminist hareketin olumlu sonucu olarak kadınlar, işgücüne katılımda kolaylıklar elde etmiş olsa da, kadının geleneksel rolü bu dönemde de devlet tarafından desteklenmiştir. Buna karşın Neoliberal devletin, toplumsal eşitlik ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında çeşitli araçlara sahip bir aktör rolünden sıyrılmasıyla, devletin korumacı rolünde bir çözüme görülmüştür. Ancak bu çözüme, devletin toplumsal cinsiyet eşitliğini benimseyen politikalarından ziyade, müdahaleci rolünden, piyasacı bir role evrilmesinden kaynaklanmıştır¹².

Özellikle 1980'li yıllarla birlikte¹³ genelde istihdamın, özeldede kadın istihdamının, büyüme ve kalkınmada etkinliği ve verimliliği artırma hedefi doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Esnek üretim modeli çerçevesinde kadınlardan, bir taraftan sistemin sürekliliği için esnek üretim modeliyle uyumlu işgücü piyasasına/üretim sürecine katılımları istenmiş, diğer taraftan da devletin emek gücünün yeniden üretimini ve diğer sosyal hizmetleri sağlayacak bir yapıyı sürdürmeleri de talep edilmiştir. Böylece Neoliberal dönemde kadınlar, feminize edilmiş ve dolayısıyla değer kaybına uğramış işlere ya da hiyerarşinin en alt basamaklarına gönderilmişlerdir (Lagrave, 2005: 431).

¹⁰ 1975 yılında Birleşmiş Milletler (BM), Meksika'da 'Eşitlik, Kalkınma ve Barış' temalı 'Dünya Kadın Konferansı'nı düzenlemiştir. Konferansın hazırladığı Eylem Planında, kadınların durumunu düzeltmek ve kalkınmaya entegre etmek için somut çabaların gösterilmesi talep edilmiştir (Mies, 2012: 223). Konferansın Eylem Planını desteklemek ve kadınlar için bir fon oluşturmak amacıyla 1976 yılında BM Kadınlar için Kalkınma Fonu (UNIFEM) kurulmuştur. BM, 1975-85 dönemini 'Eşit Haklar, Kalkınma ve Barış için Kadın On Yılı' olarak ilan etmiştir. Bu on yıl içerisindeki en önemli gelişmelerden biri, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik hukuki bağlayıcılığı olan Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin (CEDAW) BM Genel Kurulu'nda, 1979 yılında kabul edilmiş olmasıdır (Erşen ve Tosun, 2015).

¹¹ Boserup, 1975 yılında düzenlenen Dünya Kadın Konferansında sunduğu çalışmasında birçok Üçüncü Dünya ülkesinin yanı sıra Birinci Dünya ülkelerinde de kadınların statüsünün pek çok alanda kötüye gittiğini ortaya koymuştur. Boserup'un çalışması, 'Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nın (Women in Development Approach-WID) temelini oluşturmuştur. 'Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı', dönemin hakim kalkınma paradigması olan, modernizasyon teorisinin öngörülerinin başarısızlığının eleştirildiği, kadınların, sermaye birikim sürecine katılmamasının bir kaynak israfı olarak görüldüğü ve çözümün, 'kadınların kalkınmaya entegrasyonu' olarak formüle edildiği bir dönemde biçimlenmiştir (Toksöz, 2011: 53).

¹² Bu nedenle devletin küçüldüğü, piyasanın güçlendiği bu dönem, genellikle kadın politikasında kayıp on yıl olarak görülmektedir (Simon-Kumar, 2011).

¹³ Bir önceki dönemin sonlarında gelişmeye başlayan 'Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nın (WID) etkisinin 1980'li yıllarda yaşanan gelişmeler sonucunda azaldığı gözlenmiştir. Bu dönemde, BM de 'Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nı terk ederek, 'Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma' (GAD - Gender and Development) yaklaşımının şekillenmesinde etkili olan çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Özetle Neoliberal dönem, kadınların ev içi sorumluluklarının bir öncelik değilmiş gibi gösterildiği buna karşın bir yandan kürtaj karşıtı ve nüfus arttırıcı söylem ve politikaların tartışmaya açıldığı, diğer yandan kamusal bakım kuruluşlarının kapatıldığı bir dönem olmuştur. İkinci dalga feminist hareketin kadınların ücretli çalışmaya katılımı, ev işlerinin ve bakım işlerinin paylaşımı, eşit ücret için yürüttüğü tartışma ve mücadele karşısında istihdam alanında 'kadın işi' olarak görülen işler norm haline getirilerek düşük ücretli, güvencesiz çalışma yaygınlaştırılmıştır. Örtük bir önkoşul olarak bu türden çalışma biçiminin dayatıldığı bu dönemde kadınların mümkün olduğunca istihdama katılımı da teşvik edilmiştir. Ancak kadının istihdam edildiği sektör ve istihdamın biçimi düşünüldüğünde uygulanan politikaların, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak yerine arttırdığı, devletin küçülmesiyle kadın sorunlarının piyasanın öngördüğü politikalar çerçevesinde düzenlendiği söylenebilir.

Post-Neoliberal Paradigma Döneminde Kadın Emegi ve Hareketi

1980'li yıllarda uygulanan istikrar ve yapısal uyum programlarının ve Washington Uzlaşısının öne sürdüğü politikaların başarısızlığı ve Doğu Asya ülkelerinde devlet müdahalesinin ekonomik performans üzerindeki olumlu etkisi, Neoliberalizme ve Neoklasik iktisadın politika önerilerine şüpheyle yaklaşılmasına yol açmıştır (Karaçay, 2016: 95). Bu çerçevede, Yapısal Uyum Politikalarının yerini 'Yoksulluğu Azaltma Stratejileri Belgeleri (PRSPs-Poverty Reduction Strategy Papers), Washington Uzlaşısının yerini ise Post-Washington Uzlaşısı almış ve böylece 'Kapsayıcı Kalkınma Paradigmasına' ya da Post-Neoliberal paradigma ya yönelinmiştir (Karaçay, 2016: 104). Post-Washington uzlaşısında, sivil toplum örgütlerinin geliştiği, asimetrik bilginin ortadan kalktığı şeffaf bir yönetim hatta yönetim altında yurttaşların sesinin duyulacağı, ülkelerin doğru politikaları, gerçekçi ve sürdürülebilir biçimde uygulayabilecekleri öne sürülmüştür (Stiglitz, 2002: 176).

Post-Neoliberal paradigmada çoğu işlevini piyasaya bırakmış bir devletten, sosyal sorunlara daha fazla eğilen hibrit bir devlet tiplemesine gidilmiştir (Simon-Kumar, 2011: 442). Bu hibrit devlet, 'üçüncü yol devlet', 'sosyal yatırım devleti', 'kapsayıcı devlet' (*inclusive*) gibi farklı tanımlarla adlandırılrsa da öz itibarıyla Neoliberal devlet ile sosyal demokrat refah devletinin bileşimi biçimindedir. Bu devlet biçimi üç temel özelliği ile eski diğer iki devletten ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle yoksulluk ve refah gibi sosyal politika alanlarına yeniden vurgu ve yatırım yapılmasıdır. İkincisi, modernize edilen bir kamu sektörünün kabul edilmesi ve son olarak yönetişimin en belirleyici faktörü olarak, politika belirleme sürecine toplumun tüm paydaşlarının katılımını sağlamasıdır.

Bu paradigma altında ne Neoliberal paradigmadaki olduğu gibi kamunun bütünüyle ekonomiden dışlanması ve piyasa odaklı bir ekonomik düzen ne de Keynesyen refah devleti paradigmasında olduğu gibi keskin bir korumacı-müdaha-

leci devlet çizgisi kabul edilmiştir. Piyasa ve kamu aksaklıklarını dikkate alan bu yaklaşımda, devletin özellikle finansal alandaki gerekli düzenlemeleri yapacağı piyasa-devlet işbirliği öne sürülmüştür.

Post-Neoliberal paradigma, kitle üretiminin yanı sıra, esnek üretim rejiminin sürdürüldüğü bir dönem olmasına rağmen Post-fordist dönemdeki yapılanmadan farklı niteliklere sahiptir. Yönetimden yönetişime geçildiği bu dönemde, heterarşik¹⁴ küresel yapılanma, sermayenin kârlılığını sürdürme sürecinde oldukça etkili olmuştur. Sermaye, farklı kesimlerden sivil toplum örgütlerinin, devletin, üniversitelerin, sendikaların ve diğer tüm paydaşların yönetişimiyle kurulan heterarşik bir yapıda kârlılığını korumaktadır. Bu dönemde, kitle üretim sürecine adapte olan büyük firmaların yanı sıra yeni kapitalist yapılanmada uyum ve esneklik özelliğine sahip küçük ve orta ölçekli firmalar da ekonomide önemli bir role sahiptir. Bu firmaların yalnızca devlet desteğiyle değil, aynı zamanda bir kümelenme ve yenilik sistemi içerisinde, çok kapsamlı aktörlerle birlikte -üniversiteler, araştırma merkezleri, teknoloji kentler, ilgili kamu kuruluşları vb.- hareket ettikleri gözlenmektedir. Böyle bir yapılanmada aile kurumuna da oldukça önem atfedilmiştir. Aile, devlet yönetişiminin bir partneri, paydaşı ya da politik birimi olarak değerlendirilmiştir (Simon-Kumar, 2011: 450).

Küçük ölçekli üretimin ve birikimin yükseldiği bu dönemde, üretim ve tüketim zincirinin devamını sağlayacak yeni bir strateji benimsenmiştir. Daha önce sadece üretim faktörü olarak görülen emeğin bir kesimi, mikro kredilendirme yoluyla üretici konumuna getirilmiş ve böylece yeni bir sömürü biçimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde mikro birikim ve küçük ölçekli işletmeler, sermayenin olası krizlerine önlem amacıyla geliştirilmiş araçlardır. Dahası uluslararası kuruluşlar da, Kapsayıcı Kalkınma yaklaşımı bağlamında, sosyal sorunları çözme adı altında bu sürece destek vermişlerdir.

Bir önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de kadın, emek piyasasının güvencesiz, düşük ücretli, esnek, kısmi-zamanlı istihdam talebini/ihtiyacını kapatarak birikim sürecine önemli bir katkı sağlamış, tüketici rolünü ise devam ettirmiştir. Ancak bu dönemde farklı olarak, kadınlar, mikro kredilendirme yoluyla yeni bir sömürü sistemi içine çekilmiştir. Mikro kredilendirme ya da küçük bütçeli finansman temelli yatırımlarla kadın girişimciliği ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Üstelik bu söylem 'kadının güçlenmesi' söyleminin odağında yer almış ve gerek anaakım gerekse de toplumsal cinsiyete duyarlı kimi kesimler tarafından ciddi destek almıştır.

¹⁴ Bu paradigma ile benimsenen yönetim anlayışının temel iddiası hiyerarşik olmayan, çeşitliliğe önem veren, farklı kesimlerin katılımının sağlanarak karşılıklı mutabakatla kararların alınabileceği yeni bir yapılanmanın mümkün olduğudur.

2010 yılında BM Genel Kurulu tarafından, BM Kadın ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi (Global Compact) işbirliğinde, iş dünyasında kadınların güçlendirilmesini sağlamak üzere, Kadınları Güçlendirme İlkeleri (*Women's Empowerment Principles*)¹⁵ oluşturulmuştur. 'Eşitlik İş Demektir' sloganıyla yola çıkan bu politika ilkelerinin arkasında yatan kabul, toplumsal cinsiyet eşitliğini hedef alan girişimciliğin ve piyasa düzenlemelerinin kadının güçlenmesinde esas olduğudur (Karaçay vd., 2014: 25). Diğer bir ifadeyle, BM'nin bu girişiminde, kadının işgücü piyasasına daha aktif katılımını sağlayacak ve özellikle kadın girişimciliğini geliştirecek tüm politikalar -mesleki eğitim, kariyer geliştirme projeleri, kadın girişimciliğini geliştiren projelerin tedarik zinciri ve pazarlama uygulamalarının yapılması, krediye erişim kolaylığının sağlanması vb. politikalar-, kadının güçlenmesi yolundaki esas politikalar olarak değerlendirilmiştir (Karaçay vd., 2014: 26).

2000'li yıllarda tüm kesimler tarafından oldukça kabul gören kadının özgürleşmesi/güçlenmesi söylemi yalnızca mikro kredilendirme yoluyla kadın girişimciliğinin desteklenmesi mekanizması ile sınırlı kalmamıştır. Bir önceki dönemde kadının istihdama katılımını artırma politikası, bu dönemde özellikle kadının ekonomik bağımsızlığını elde ederek güçlenmesi söylemiyle sürdürülmüştür. Öyle ki, ikinci dalga feminizmin, kadınların ücretli çalışmaya katılarak erkeklerden bağımsızlaşma ve özgürleşme ideali çarpıtılarak, bu idealin, ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak üzere, kadının istihdama çekilmesi için kullanılması uygulamaları, Post-fordist dönemde daha da açık bir hale gelmiştir (Özateş, 2015: 41). Zira 1980'li yılların Yeni Sağ ve Neoliberalizm işbirliğinde götürülen anti-feminist propaganda ve uygulamaları, 1990'lı yıllarda yerini ideolojik düzeyde, feminist ideallerin Neoliberalizmi meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına bırakmıştır (Özügürü, 2016: 16). Ayrıca işgücü alanındaki yetkinin kadın işlerinden sorumlu politikacılara, yasa koyuculara, uluslararası komisyonlara devredilmiş olması ve

¹⁵ Kadınları Güçlendirme İlkeleri şunlardır:

1. (Toplumsal) cinsiyet eşitliği için üst düzey kurumsal liderlik oluşturulması
2. İş yerinde, kadınlara ve erkeklere adil bir şekilde davranılması- insan hakları ve ayrımcılık yapılmaması ilkesine saygı gösterilmesi ve desteklenmesi
3. Tüm kadın ve erkek çalışanların sağlık, güvenlik ve refahının sağlanması
4. Kadınlar için eğitim, mesleki eğitim ve kariyer gelişiminin desteklenmesi
5. Kadınları güçlendiren girişim geliştirme, tedarik zinciri ve pazarlama uygulamalarının yapılması
6. Toplumsal girişimler ve destekler yoluyla eşitliğin geliştirilmesi
7. (Toplumsal) cinsiyet eşitliğinin sağlanması için gelişmelerin ölçülmesi ve kamuoyuna açık olacak şekilde raporlanması (Women's Empowerment Principles, t.y.).

tüm yasaların kadınlardan taraf¹⁶ olduğu yanılması, kolektif feminizm bilincinin dağılmasına, eski eşitsizliklerin yeniden üretilmesine ve yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece statükonun bu meşruiyet görünümü karşısında kadınlar, karşılaştıkları ayrımcılık ve eşitsizliklerin gizli biçimlerine daha az ses çıkartabilmişlerdir (Lagrave, 2005: 448-449).

İkinci dalga feminist hareketin mücadelesiyle biçimlenen 'Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma' yaklaşımı, özellikle 1990'lı yıllarda, Post-Neoliberal kalkınma paradigması tarafından düzen içi bir niteliğe dönüştürülmüş, büyümenin, üretim ve etkinliğin arttırılabilmesi yolunda araçsallaştırılmıştır. Bir başka deyişle feminizmin kadının güçlenmesine ilişkin ayrımcılık karşıtı talepleri, kadınların toplumsal cinsiyeti dolayısıyla engellenmeyen ve işgücü piyasasında rekabet edebilen, kapitalizmin asal unsuru haline getirildiği politikaların yaygınlaştırılması için kullanılmıştır (Acar Savran, 2009: 201). Böylece toplumsal cinsiyet eşitliği söylemiyle kadınların, hem evde yoğun olarak çalışması hem de düşük ücretli, güvencesiz, sendikasılaştırılmış, uzun süreli işgücü piyasasına katılımı beklenmiştir (Özuğurlu, 2016: 17). 1990'lı yılların ortalarından itibaren anaakım paradigmanın, kadının güçlenmesi ve özgürleşmesi için benimsediği araç ve politikalar, anaakım paradigmaya alternatif gözle bakan yeni feminist yaklaşımların savunduğu politikalarla paralellik göstermektedir.

Neoliberalizmin, kadınlar kadar erkekler için de güvencesiz küresel bir işgücü piyasasının yaratılması yoluyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğünü, kamusal hizmetlerin azaltılmasının, kadınların ücretsiz emeğinin görünür kılınmasındaki başarısızlığın bir sonucu olduğunu iddia eden feministlerin aksine ulusötesi iş feminizmi (*transnational business feminism*) olarak adlandırılan liberal feminizmin yeni versiyonu, kapitalizmin kadınları ekonomik açıdan güçlendirebileceğini ve bu nedenle onları Neoliberal kapitalizmle uyumlamak gerektiğini iddia etmiştir (Roberts, 2016: 74). Devletler, finans kurumları, BM, şirketler, sivil toplum örgütleri tarafından geliştirilen bu proje, kadınlara yapılan yatırımların ölçülebileceğini savunarak toplumsal cinsiyet eşitliği için 'iş modelini' ileri sürmektedir. Ancak bu proje, emeğin küresel feminizasyonu, toplumsal yenden üretim için sunulan desteğin azaltılması ve kapitalizme yöneltlen feminist eleştirilerin parçalanması yoluyla toplumsal cinsiyet temelli baskı biçimlerinin yanı sıra diğer baskı biçimlerini yaratan ve sürdüren Neoliberal makroekonomik politikaların yeniden üretilmesine hizmet etmiştir (Roberts, 2015: 209). Döneme damgasını vuran ve söz konusu proje tarafından kadın istihdamını arttırmanın ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın reçetesi gibi sunulan iş ve aile yaşa-

¹⁶ BM, 1995 yılında Pekin'de düzenlediği Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ile kadınların güçlenmesine ilişkin gündemi ortaya koyarak, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönelik politika ve programların izlenmesi ve değerlendirilmesinde aktif ve görünür bir politika izleyeceğini ifade etmiştir. Konferansta toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bakış açısının, politika süreçlerinin her aşama ve seviyesine dahil edilmesi olarak tanımlanan 'toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması' (gender mainstreaming) yaklaşımı benimsemiştir (United Nations, 1996).

mının uyumlaştırılması, bakım sorumluluklarını düzenleyen çalışma izinleri gibi politikalar, kadınların ev içindeki bakım işlerini sağlamasının yanı sıra yeniden işgücü piyasasına girişini teşvik eden politikaların temel hedefi haline gelmiştir (Lewis, 2009: 198).¹⁷

Özetle, küresel sermaye birikim rejiminin yeni yapısı altında, artık büyüme odaklı meta-merkezci bir rejimin sürdürülemezliği net bir biçimde görülmüştür. Rejimin devamı için daha önce kendilerine ihtiyaç duyulmayan ve bu bağlamda sistemin dışına itilmiş kadınlar, demokratikleşme, çoğullaşma, yönetim, ilerleme gibi naif söylemler altında sisteme angaje edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde, ekonomik gelişmenin merkezinde yer alan istihdam, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmanın tek aracı olarak görülmüş ve toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, yalnızca istihdam ve üretim politikalarıyla ilişkilendirilerek gündemde tutulmuştur (Walby, 2005: 456). Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel göstergesi olarak kadın istihdamındaki ya da kadın girişimindeki artışa bakılması, büyük çoğunluğu alt-düzye, kısmi zamanlı işlerde çalışan kadınların yaşadıkları eşitsizliklerin süregitmesine ancak bununla birlikte daha az görünür olmasına yol açmıştır (Lagrave, 2005: 448).

Sonuç

Fordist dönemde kadın, emek gücünü yeniden üretmesi, kitle üretim sürecine sınırlı ve ölçülü katılımı ve tüketici yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Dönemin başlangıç yıllarının belirgin özelliği olan paternalist devlet yapısı ile annelik haklarına odaklanan birinci dalga kadın hareketi birbirini karşılıklı etkilemiş ve böylece kadın, kamusal ve ekonomik alandan dışlanmış. Ancak dönemin sonlarına doğru, ikinci dalga feminist hareketin de etkisiyle, kadınların üretim sürecine katılmaması bir kaynak israfı olarak görülmüş ve kadınların kalkınma sürecine dahil edilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Devletin ekonomide aktif rolünün azaldığı, piyasalaşmanın hakim olduğu Neoliberal dönemde, kadınların istihdama katılımının arttırılmasının hedeflenmesine rağmen bir önceki dönemde olduğu gibi kadın, ev içindeki rollerini sürdürmeye devam etmiştir. Bir başka ifade ile bu dönemde bir yandan kadınlar, ev içi sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmiş diğer yandan ikinci dalga feminist hareketin de etkisiyle mümkün olduğunca kadınların istihdama katılımı teşvik edilmiştir. Ancak kadının istihdam edildiği sektörler ve istihdamın

¹⁷ 2006 yılında Avrupa Konseyi'ne üye devletler tarafından imzalanan 'Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Avrupa Paketi'nde iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması politikalarıyla ev içi iş yükü ile ücretli çalışmaya katılımın birlikteliği için gerekli yasal, kurumsal ve sosyal destek mekanizmalarının geliştirilmesi amaçlanmıştır (Koray, 2011: 23). Bu dönemde annelik, babalık, ebeveyn izinlerini ve diğer bakım sorumluluklarına yönelik çalışma izinlerini, okul öncesi ve okul çağındaki çocukların, hasta, yaşlı ve engelli bireylerin bakım gereksinimlerinin karşılanması için bakım hizmetlerine ilişkin kurumsal düzenlemeleri içeren uyumlaştırma politikalarının (Ikkaracan, 2010: 8) hedefinde kadın işgücü yer almıştır.

biçimi dikkate alındığında, uygulanan politikalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak yerine arttırmış ve devletin küçülmesiyle, kadın sorunları piyasacı politikalar çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu dönemde karşımıza çıkan ikinci dalga feminist hareketin etkisi değerlendirildiğinde, hareketin kadının ev içi ücretsiz emeğini görünür kılma talebi göz ardı edilmiş, bunun yerine yalnızca kadınların istihdamına yönelik talepleri dikkate alınmıştır.

Demokratikleşme, çoğullaşma, yönetim, ilerleme gibi büyük iddiaların hakim olduğu Post-Neoliberal dönemde ise sözde kadının güçlenmesi yoluyla kadın, üretim sürecine bir kaç yolla dahil edilmeye çalışılmıştır. Kadının güçlenmesi, bir yandan kadın girişimciliği ve mikro kredilendirme, diğer taraftan kadının istihdamdaki payının artırılması yönündeki politikalara dayandırılmıştır. Bu dönemde özellikle istihdam politikaları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmanın ve kadının güçlenmesinin temel bir aracı olarak işlev görmüş ve toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması, istihdam politikalarıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak kadının istihdam edildiği sektörler dikkate alındığında bunun bir güçlenme değil, kadın emeğinin piyasalaşması olduğu ileri sürülebilir. Dahası düşük ücretli, niteliksiz işlerde çalışan kadınların yaşadıkları eşitsizlikler bu dönemde de sürdürülmüştür. Kadının güçlenmesine yönelik benimsenen politikadaki yetersizlikler yalnızca istihdam politikalarının eksiklikleriyle sınırlı değildir. Asıl mesele, kadının güçlenmesinde oldukça önemli olan ekonomi dışı unsurların göz ardı edilmiş olmasıdır. Özetle bu dönemde güçlenmenin ekonomi dışı tüm unsurları ikinci planda bırakılırken, ekonomik bağımsızlık ve liberasyon hedefi altında kadın, kapitalist üretim sürecine hizmet etmeye devam etmiştir.

Sonuç olarak sermaye birikim rejimleri farklı tarihsel süreçlerde farklı politikalarla karşımıza çıkmakla birlikte, kadının düşük nitelikli işlerde düşük ücretli istihdamı, tüketici ve yeniden üretici rolü değişmemiştir. Bir başka ifadeyle kadının bir yandan düşük ücretli istihdama katılımı diğer yandan da ev içi sorumluluklarını yerine getirmesi zorunluluğu, neredeyse her paradigma döneminde uygulanan politikalarının temel amacı olmuştur. Böylece kadın hem ev içi bakım yükünü tek başına taşımak hem de güvencesiz, niteliksiz işgücü piyasasında varolmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra özellikle son yıllarda benimsenen mikro kredilendirme ve kadın girişimciliğini teşvik etme politikalarıyla kadınlar finans kapitalin yeni bir aktörü haline getirilmiştir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2009) *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin* (2. bs), İstanbul: Kanat Kitap.
- Benería, L. ve Sen, G. (1981) "Accumulation, Reproduction, and Women's Role in Economic Development: Boserup Revisited", *Signs*, 7, 2, 279-298.
- Bock, G. (2005) "Refah Devletlerinde Yoksulluk ve Annelik Hakları", *Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*, (der. G. Dubby ve M. Perrot) (çev. A. Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 373-400.
- Cooke, L. P. ve Baxter, J. (2010) "Families in International Context: Comparing Institutional Effects Across Western Societies", *Journal of Marriage and Family*, 72, 3, 516-536.
- Duggan, L. (1992) "The Impact of Population Policies on Women In Eastern Europe: The German Democratic Republic", *Women's Work in The World Economy* (der. N. Folbre, B. Bergmann ve B. Agarwal), London: Palgrave Macmillan, 250-264.
- Ereşçen, D. ve Tosun, Z. (2015) *Kadın Danışma Merkezi İşleyişi Eğitimi El Kitabı*, Ankara: Kadın Dayanışma Vakfı.
- Eisenstein, H. (2005) "A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization", *Science & Society*, 69, 3, 487-518.
- Fraser, N. (2009) "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review*, 56, March-April, 97-117.
- Hoggart, L. (2005) "Neoliberalism: A Critical Reader", *Neoliberalism, the New Right and Sexual Politics* (der. A. Saad-Filho ve D. Johnston), London: Pluto Press, 149-155.
- İlkkaracan, İ. (2010) "Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları", *Uzlaştırma Politikaları Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri* (der. İ. İlkkaracan), İstanbul: İTÜ BMTKAUM, 7-57.
- Karaçay, H. (2016) "Bretton-Woods Kuruluşları, New York Uzlaşısı ve Yoksullukla Mücadele Politikaları", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 1, 93-114.
- Karaçay, H., Zülfükar, B. ve Güler Aydın, D. (2014) "Post-Neoliberal Kalkınma Paradigmasında 'Kalkınmada Kadın ve Güçlenme' Algısı: Dünya Bankası Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 2, 15-29.
- Koray, M. (2011) "Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm", *Birkaç Arpa Boyu 21. Yüzyıla Girenken Türkiye Feminist Çalışmalar- Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan Cilt I*, (der. S. Sancar), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 305-342.
- Lagrave, R. M. (2005) "Denetimli Bir Özgürleşe", *Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* (der. G. Dubby ve M. Perrot) (çev. A. Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 419-450.
- Lee, E. (2003) *Abortion, Motherhood, And Mental Health: Medicalizing Reproduction in the United States and Great Britain*, New York: Aldine De Gruyter.
- Lefaucher, N. (2005) "Annelik, Anne ve Devlet", *Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* (der. G. Dubby ve M. Perrot) (çev. A. Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 401-418.
- Lewis, J. (2009) *Work-Family Balance, Gender and Policy*, Cheltenham: Edward Elgar.
- McDowell, L. (1991) "Life without Father and Ford: The New Gender Order of Post-Fordism", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, 4, 400-419.
- Mies, M. (2012) *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar* (çev. Y. Temurtürkan), Ankara: Dipnot Yayınları.
- OECD (2020) *Gender Wage Gap* (Indicator), <https://data.oecd.org/earnwage/gender-wage-gap.htm>. Erişim Tarihi: 16.10.2020.
- Özateş, Ö. S. (2015) *Malumun İlanı: Kadının Emeğinin Saklı Yüzü, Ev İçi Bakım Emeği*, Ankara: Notabene Yayınları.

- Özüğurlu, A. (2016) "21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi için Tartışmalar", *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru* (der. A. Özüğurlu), Ankara: Notabene, 13-25.
- Ramazanoğlu, C. (1998) *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri* (çev. M. Bayatlı), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Roberts, A. (2015) "The Political Economy of 'Transnational Business Feminism' Problematizing The Corporate-Led Gender Equality Agenda", *International Feminist Journal of Politics*, 17, 2, 209-231.
- Roberts, A. (2016) "The Limitations of Transnational Business Feminism: The Case of Gender Lens Investing", *Soundings*, 62, 62, 68-83.
- Rodrik D. (2006) "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", *Journal of Economic Literature*, XLIV: 973-987.
- Serdaroğlu, U. ve Yavuz, G. (2008) "Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişinin Gelişimindeki Kavşaklar", *Ekonomik Yaklaşım*, 19, 121-164.
- Seguino, S. (2000) "Accounting for Gender in Asian Economic Growth", *Feminist Economics*, 6, 3, 27-58.
- Simon-Kumar, R. (2011) "The Analytics of 'Gendering' the Post-Neoliberal State", *Social Politics*, 18, 3, 441-468.
- Standing, G. (1989) "Global Feminization Through Flexible Labor", *World Development*, 17, 7, 1077-1095.
- Standing, G. (1999) "Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited", *World Development*, 27, 3, 583-602.
- Stiglitz, J. (2002) *Globalisation and Its Discontents*, New York: W. W. Norton & Company.
- Thompson, P. (1989) *The Nature of Work: An Introduction to Debates on the Labour Process* (2nd ed), London: Macmillan.
- Toksöz, G. (2011) *Kalkınmada Kadın Emegi*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- United Nations (1996) Platform for Action and the Beijing Declaration, Fourth World Conference on Women, Beijing, China 4-15 September 1995, UN Department of Public Information, New York.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2015) "İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye'de Yeni Politika Arayışları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70, 3, 723-750.
- Walby, S. (2005) "Introduction: Comparative Gender Mainstreaming in a Global Era", *International Feminist Journal of Politics*, 7, 4, 453-470.
- Women's Empowerment Principles (t.y.) <https://www.weps.org/sites/default/files/2019-11/FLYERYüzde20WEPsyüzde20web20191107165656.pdf> (01.02.2019).

